

УДК 304.4:061.1(100)(477–25)

*Зорінець Світлана Юрївна,
здобувач,
Київський національний університет культури і мистецтв*

СУЧАСНА КУЛЬТУРНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ ТА ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК ЮНЕСКО У КИЄВІ

У статті досліджуються аспекти сучасної культурної політики України, формування нормативно-правових основ щодо держави-учасниці в частині збереження нерухомих пам'яток культури зі Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Ключові слова: ЮНЕСКО, культурна політика, Список всесвітньої спадщини.

В статье исследуются аспекты современной культурной политики Украины, формирования нормативно-правовых основ по культурной политике государства-участника в части сохранения недвижимых памятников культуры из Списка всемирного наследия ЮНЕСКО.

Ключевые слова: ЮНЕСКО, культурная политика, Список всемирного наследия.

The article explores aspects of contemporary cultural policy in Ukraine, formation of legal and regulatory framework for the cultural policy of the State party with regard to the conservation of immovable cultural monuments of the World Heritage List of UNESCO.

Key words: UNESCO, cultural policy, the World Heritage List.

Збереження та актуалізація культурної спадщини є однією з головних функцій сучасної демократичної держави, у чому вбачається не лише каталізатор національного гуманітарного розвитку, а й своєрідний медіатор міжкультурного діалогу, адже краса і глибина внутрішнього змісту пам'ятки історії та культури можуть дати значно більше інформації носію іншої культурної традиції, ніж заклики та декларації, вирішити перш за все комунікаційні проблеми між різними культурними горизонтами. Для України це питання особливо важливе в умовах євроінтеграційних процесів, шлях до реалізації яких було проголошено ще в 1990-х рр.

Україна володіє величезною культурною спадщиною, однак на сьогодні стан та розвиток культурної політики в ній потребує переосмислення та формування нового підходу держави до цього питання, вдосконалення вже наявної правової та матеріально-технічної основи. Одним з важливих інструментів міжнародної популяризації національної культури є включення об'єктів її спадщини до Списку світової спадщини ЮНЕСКО.

У вітчизняній літературі проблемам культурної політики та її правовому забезпеченню присвячені праці А. Кондратюка, серед наукових робіт з правового регулювання сфери культури України можна виділити дослідження Г. Скрипчук, Л. Прибегі. Роботи Г. Головіної, І. Савіної досліджують питання міжнародного

культурного співробітництва, у тому числі в рамках участі у міжнародних організаціях ООН та ЮНЕСКО. Питання діяльності ЮНЕСКО знайшли відображення в дослідженнях І. Мартиненка, О. Мельничука, Г. Урганова та ін. Проте ці дослідження мають достатньо загальний характер, а тому в них менше уваги приділяється проблемам збереження конкретних пам'яток (зокрема, у м. Києві). Саме тому метою статті є розгляд питання культурної політики держави-учасниці щодо збереження нерухомої культурної спадщини Києва, взаємодія міжнародних організацій у системі правового забезпечення культурними процесами навколо неї.

За офіційним визначенням ЮНЕСКО під культурною політикою розуміють «комплекс принципів, адміністративну та фінансову діяльність, що забезпечують основу дій держав у сфері культури, яка спрямована на досягнення визначеної культурної мети за допомогою оптимального використання фізичних та духовних ресурсів, яке має суспільство на сьогодні».

Сучасне розуміння культурної політики бере початок з доби Просвітництва, де культурна політика набула принципово нового значення, де глобальні процеси виводяться за межі держави, тобто внутрішні справи набувають міжнародного значення.

Культурна політика набуває розвитку, врахувавши негативний досвід колоніалізму та тоталітаризму, які розмежовували культурні надбання різних народів на такі, що мають право на існування, й такі, що такого права не мають. Слід виокремити деякі чинники, які вплинули на культурну політику, наприклад, обмін досягненнями в культурній сфері, переосмислення значення культурних надбань у розвитку суспільних відносин, потреба в інноваціях [2, с. 154–155]. У цьому контексті нині почали формуватися визначення, значення культурної політики та її мета. А. Кондратюк зазначає, що «метою культурної політики за визначенням є функціонування культури, насамперед через організацію і стимулювання культурного життя різного рівня, на основі зближення суспільних сил, партій, суб'єктів культури, які згодом віднайдуть необхідні ресурси» [4, с. 5].

Суб'єктом культури стає нація інтересами котрої і повинна опікуватися держава. За твердженням Б. Андерсона: «поява націоналізму наприкінці вісімнадцятого століття була «спричинена» ерозією релігійних догм і що сама ця ерозія не потребує глибокого дослідження. Також я не говорю про те, що націоналізм якимось чином історично «витісняє» релігію» [1, с. 5].

Нація, національність, націоналізм – ці поняття завжди було важко аналізувати та давати певні визначення, якщо порівнювати той вплив, який націоналізм справив на сучасний світ, теоретично він залишається незбагненим. За визначенням Хью Сетон-Вотсона (Hugh Seton-Watson. Nations and States), автора праці з націоналізму та спадкоємця традицій ліберальної історіографії й соціології, «неможливо виробити «наукову дефініцію» нації; а втім, сам цей феномен існував й існує».

Б. Андерсон пропонує спробувати збагнути націоналізм, зіставляючи його не з усвідомленими політичними ідеологіями, а з масштабними культурними системами. Відповідними культурними системами є дві – релігійна спільнота і династична держава» [1].

Фундатором формування культурної політики є ЮНЕСКО, під егідою якого це питання розглядалося на різних міжнародних форумах.

У 1982 р. в Мексичі на Всесвітній конференції з політики у галузі культури, за підтримки ЮНЕСКО, було прийнято Декларацію Мехіко з політики у сфері культури, де вперше було визначено основні принципи культурної політики, до яких належить чітко виокремленні риси «духовних і матеріальних, інтелектуальних і емоційних, які характеризують суспільство або соціальну групу», що включає розуміння не тільки мистецтва і літератури, а також способи життя людини, основні права людини, системи цінностей, традицій і віри» [9].

Необхідно в цьому контексті розглянути Рекомендацію № 38 Всесвітньої конференції щодо політики у сфері культури «Способи впровадження міжнародно-правових документів про охорону історичної спадщини». Конференція, беручи до уваги важливість охорони архітектурних, містобудівельних і археологічних елементів культурної спадщини як засобу збереження та збагачення культурної самобутності народів і забезпечення їхнього внеску до спільної спадщини людства; регулює питання: а) вивчення способів і засобів виконання Рекомендації щодо міжнародних принципів, які застосовуються при археологічних розкопках (1956 рік) (995_237). Рекомендації про збереження краси й характеру пейзажів і місцевостей (1962 рік), Рекомендації про збереження культурних цінностей, яким загрожує небезпека внаслідок проведення громадських чи приватних робіт (1968 рік) (995_723), і Рекомендації про збереження і сучасну роль історичних ансамблів (1976 рік) (995_726); б) подальшого вдосконалення методів обліку й відновлення нерухомих культурних цінностей, а також методів підготовки кадрів у цій сфері [9].

Формування культурної політики України, створення відповідних організаційних форм і законодавчої бази має починатися з визначення її концептуальних основ. Це завдання науковців, але воно має суто практичну мету – окреслити сферу застосування культурної політики, ті сегменти реальності, де політичний вплив був би доцільним і відповідав би суспільним інтересам. З урахуванням цих інтересів необхідно також розмежувати сфери відповідальності за культурний розвиток і збереження культурної спадщини держави і громадянського суспільства, центру і регіонів. Застаріла концепція культури, що лежить в основі сучасної культурної політики, призводить до того, що поза увагою державних органів (які відповідають за культурну сферу, насамперед Міністерство культури) знаходиться багато явищ і процесів, які в країнах Європи відносяться до культурних галузей. Експерти Ради Європи у своєму огляді української культурної політики, підготовленому на прохання Уряду України, констатували таке: «Невизнання на офіційному рівні багатьох речей, які в більшості країн Європи давно вважаються ключовими галузями культури. Ширше, модернізоване бачення культури відповідає їхнім національним культурним політикам і включає такі напрями, як творчі індустрії, дозвілля, кулінарію, молодіжну культуру, телебачення, відео і цифрове мистецтво, дизайн і моду, віртуальні музеї, клубну культуру тощо. Всі вони – за інерцією радянської традиції – зараз перебувають за межами компетенції міністерства та інших державних органів, а отже, й не включені до офіційної концепції культури України» [5]. Попри певні перебільшення, цей висновок можна визнати слушним.

У жовтні цього року Верховною Радою ухвалено Закон України «Про приєднання України до Міжнародного центру вивчення питань збереження та відновлення

культурних цінностей». Участь України в Міжнародному центрі вивчення питань збереження та відновлення культурних цінностей (ІККРОМ) сприятиме обміну досвідом, навчанню українських фахівців у галузі охорони і збереження культурної спадщини новітнім реставраційним технологіям, а відтак – сприятиме підвищенню якості збереження культурної спадщини України [6].

Приєднання України до Міжнародного центру вивчення питань збереження та відновлення культурних цінностей (ІККРОМ) передбачено Планом заходів з імплементації Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, що набула чинності 17.09.2014 за № 847-р.

У 2014 р. відбулася конференція, яка підбила підсумки участі України та країн Східного Партнерства в першому етапі програми ЄС «Культура», що стартувала в 2011 р. і закінчилася в березні 2015 р. Проект став альтернативним вирішенням відсутності культурної складової в загальнополітичному векторі Європейського Союзу «Східне Партнерство», ініційованого Польщею і Швецією 2009 р. Тоді проект прискореного сусідства з Євросоюзом для Азербайджану, Білорусі, Вірменії, Грузії, Молдови та України було запрограмовано на опрацювання чотирьох тематичних платформ міжрегіонального діалогу (демократія; економічна інтеграція; охорона довкілля і енергетична безпека; міжлюдські контакти). Натомість стратегічного гуманітарного планування та міжкультурного діалогу в його рамках не було передбачено. Проте оскільки європейська цивілізація для стійкого розвитку в глобальному світі потребує креативного позиціонування, а мовою економістів – спільного ринку креативної економіки, тож за ініціативи Європейської Комісії було вирішено підсилити Східне Партнерство культурною складовою і запустити відповідну програму «Культура». І хоча геополітичні події останнього року відкоригували плани деяких країн щодо участі в європейському проекті на користь євразійської співдружності», все ж культурний вимір об'єднав європейців всіх країн для вироблення спільних планів.

Проблема невизнання стратегічної ролі культури в розбудові успішної країни та сталого розвитку є не лише в Україні чи в пострадянському просторі – сектору культури мало приділяється уваги на рівні управлінських еліт в Європейському Союзі. Тому ініціатори Програми Східного партнерства «Культура» в першу чергу спрямували свої зусилля на тлумачення ролі культури як стратегічної рушійної сили для соціального, гуманітарного й економічного розвитку країн Східного партнерства.

Основне питання, яке розглядалося учасниками конференції був аналіз проектів і програм, які було реалізовано впродовж довготривалого міжнародного проекту. Структурувати свої досягнення учасники і організатори вирішили за трьома темами відповідних сесійних засідань конференції: «Професіоналізація культури і мережі», «Політика і культура» (з акцентом на процеси реформування культурної політики) та «Генератор майбутнього» – модернізація культури як сектору, робота якого визначається економічними тенденціями та соціальними викликами [3].

На конференції було продовжено дії програми «Культура» до 2017 р., адже перший етап програми закінчився в березні 2015 р. Тому рішенням Європейської Комісії імплементується в дію другий етап проекту, вже з новими акцентами професіоналізації культурної сфери країн Східного Партнерства. Таким чином, з 2015 до 2017 р. Європа

виділить 5 мільйонів євро для потреб модернізації культурного сектору країн Східного Партнерства. Другий етап програми працюватиме на підтримку суб'єктності секторів культури країн-учасниць програми. Адже основним досягненням першого етапу є визнання того, що проблематика і запити не лише східної і західної частин Європи, але й кожної з країн Східного Партнерства різняться між собою національною і соціальною специфікою, не дивлячись на спільність загальних культурних цінностей. Для вироблення механізмів самостійного контролю над потребами і результатами культурних реформ в своєму середовищі в Україні почали розробляти пакет законодавчих ініціатив.

Потреба в розвитку культурних індустрій давно на часі у межах реформ української культурної політики. Тож продовження європейської програми «Культура» сприятиме становленню інституційної та управлінської самостійності гравців національних культурних індустрій.

До того ж міжнародний проект «Культура», як єдина європейська програма в галузі культури для країн «Східного Партнерства», має багато підстав бути не лише майданчиком структурної модернізації культурного сектору даного регіону, але й створення інтелектуальних передумов для возз'єднання європейської цивілізації в її новій гуманітарній якості [3].

У травні 2015 р. Міністерство культури представило на розгляд програми ЄС Східне партнерство «Культура» Довгострокову стратегію реформування української культури на 2015–2018 рр., де отримало позитивну оцінку. Слід виокремити деякі напрями як пріоритетні – культурні обсерваторії, просування державно-приватного партнерства, стимулювання творчих індустрій, прозорість та участь у розробці політики на національному та регіональному рівнях, реалізація показників ЮНЕСКО в галузі культури – збереження культурної спадщини та сприяння створенню позитивного клімату для культури, в тому числі заходів стимулювання через податкову систему скорочення кількості непотрібних законів і правил, які перешкоджають культурному розвитку.

Усе вищенаведене вимагає розроблення і втілення перспективного плану щодо культурної політики, на сьогодні питання збереження нерухомих пам'яток культурної спадщини належить до культурної політики держави, що діє на основі Закону «Про охорону культурної спадщини» (зі змінами та доповненнями).

Особливу увагу слід приділити новій Концепції проекту закону «Про збереження нерухомих культурної спадщини», що передбачає децентралізацію, дерегуляцію, прозорість адміністрування, запровадження норм прямої дії у сфері нерухомих культурної спадщини, а також посилення адміністративної та кримінальної відповідальності за пошкодження та руйнування пам'яток.

Зокрема, Концепцією обумовлено скасування 70% різних видів дозволів і погоджень, спрощення і децентралізацію процедур внесення об'єктів у Державний реєстр нерухомих пам'яток, створення електронного Реєстру усіх пам'яток в Україні, який буде загальнодоступним для всіх бажаючих. Концепцією також передбачено передачу на місцевий рівень усіх повноважень щодо видачі приписів, розпоряджень, дозволів, надання адміністративних послуг, пов'язаних із охороною усіх категорій пам'яток, окрім тих, що відносяться до об'єктів ЮНЕСКО, державних історико-культурних заповідників та охоронюваних археологічних територій, одночасно

запровадивши ефективну систему контролю за діями і рішеннями місцевих органів влади.

Передбачається також посилити адміністративну і кримінальну відповідальність за порушення пам'яткоохоронного законодавства та створити на законодавчому рівні ефективні інструменти для негайного припинення виявлених порушень.

Концепцією пропонується заборона розміщення реклами на пам'ятках об'єктів ЮНЕСКО та державних історико-культурних заповідників, а також законодавче обмеження розміщення реклами в буферних зонах об'єктів ЮНЕСКО, на інших пам'ятках, в межах їх територій, в зонах охорони, в історичних ареалах населених місць [6].

До принципів культурної політики також належить міжнародна співпраця, яка сприяє взаєморозумінню різних народів. Міжнародна співпраця має базуватися на розумінні та повазі до культури кожного народу. На 70-ій сесії Генеральної Асамблеї ООН стартувала нова міжнародна ініціатива щодо зміцнення захисту культурної спадщини, що стає мішенню терористів і контрабандистів, покликана запобігти руйнуванню об'єктів культурної спадщини. З ініціативою «Захист культурної спадщини – імператив для всього людства» виступили Італія та Йорданія за участю глав ЮНЕСКО, Інтерполу і УНП ООН, а також міністрів ряду держав-членів ООН. Метою ініціативи є забезпечення виконання резолюцій та рішень, прийнятих Радою Безпеки ООН, Генеральною Асамблеєю ООН та іншими міжнародними органами.

За останнє десятиліття збільшилося число терористичних актів на об'єкти культурної спадщини та руйнувань пам'ятників в країнах, що перебувають у зоні збройного конфлікту, а також випадків організованих розгарбувань, незаконного обігу та продажу культурних об'єктів у безпрецедентних масштабах.

Захист культурної спадщини є спільною відповідальністю міжнародного співтовариства і здійснюється в інтересах майбутніх поколінь.

Ініціатива «Захист культурної спадщини» – це проект, в якому можуть взяти участь всі держави-члени, міжнародні організації та партнери, які бажають об'єднати зусилля для захисту культурної спадщини від руйнування та/або незаконного обігу культурних цінностей. Ця нова ініціатива спрямована на зміцнення Глобальної коаліції із захисту культурної спадщини, яка була створена раніше цього року на засіданні Комітету Всесвітньої спадщини в Бонні (Німеччина). Щоб підвищити рівень інформованості громадськості і помножити заходи протидії цій загрозі, буде також активізована кампанія #unite4heritage в соціальних мережах.

Міжнародна кампанія #Unite4Heritage, розпочата у зв'язку з нещодавніми актами умисного знищення пам'яток культури та руйнування об'єктів культурної спадщини в арабському регіоні.

Пріоритетом кампанії також є підвищення обізнаності громадськості, особливо молоді, в усьому світі про культурну спадщину, що представляє все розмаїття людства, про важливість міжкультурного обміну та діалогу в сучасному світі [10].

На національному рівні необхідно бачити всі пріоритетні напрями щодо збереження культурної спадщини, визначення альтернативних шляхів реалізації культурної політики держави, знаходження балансу для задоволення потреб та інтересів різних учасників процесу.

Відсутність державних орієнтирів у духовній сфері позначається і на сфері збереження культурної спадщини, які належать до Списку всесвітньої спадщини. До прикладу можна навести такі факти: українська делегація взяла участь у роботі 34-ї сесії Комітету всесвітньої спадщини ЮНЕСКО у місті Бразилія (Бразилія, 11 серпня 2010 р.). У рамках сесії українська делегація домоглася підтвердження статусу собору Святої Софії та Києво-Печерської лаври як об'єктів культурної спадщини, які мають універсальну цінність.

Слід зазначити, що Україні дали півроку, щоб уникнути занесення Софії Київської і Лаври до «чорного списку» ЮНЕСКО.

Номінація: Собор Святої Софії Київської з прилеглими монастирськими спорудами разом з Києво-Печерської лаврою було внесено до списку Всесвітньої спадщини за основними критеріями I, II, III, IV та VI (30 травня 1989 р. за № 527):

Критерій I. Собор Святої Софії Київської є унікальним художнім досягненням і в його архітектурний ансамбль, і його чудова прикраса. За допомогою 12 колон розділений інтер'єр п'яти нефів, а церква є ідеальним поєднанням між символічним зображенням та архітектурою. Унікальною є прикраси мозаїки, яка охоплює майже 260 кв. м. Настінний живопис (3000 кв. м), значно відновлені, але їх можна порівняти з будівлями Візантійської імперії.

Критерій II. Архітектурна споруда Св. Софії служила моделлю, стилістичні особливості якої були поширені по всій Київській Русі в XI ст.

Критерій III. Окрасою собору Святої Софії, зокрема, світські фрески веж, які зображують історичні події (візит княгині Ольги з Києва до Константинополя), засвідчують і характеризують певний та тривалий культурний міжнародний обмін.

Критерій IV. Собор Святої Софії є унікальною та оригінальною пам'яткою східного християнства в XI столітті.

Критерій VI. У центрі міста Києва, собор Св. Софії символізує «Новий Константинополь», столиця християнської Держави заснована сином святого рівноапостольного князя Володимира.

На вищенаведеній сесії (34 сесія) країна-учасниця вийшла з ініціативою із отримання відповідного статусу і для «Ансамблю історичного центру у Львові». На 39-й сесії [7] експерти ЮНЕСКО зазначили, що «Організація висловила стурбованість з приводу загального стану збереження історичної забудови, зокрема, серйозних змін у міській забудові та значної загрози пам'яткам, цілісності та автентичності історичних будівель. ЮНЕСКО вимагає від органів державної влади негайно припинити всі роботи у зоні історичного ареалу. Якщо ці вимоги не будуть виконані, то Львів можуть виключити зі Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, що негативно вплине на авторитет України загалом».

Вочевидь, ці факти можна розглядати як прояв економічної кризи, але культурна політика має формуватися на культурних потребах суспільства, навіть в умовах кризи. Культурна політика держави має бути засобом національної ідентичності, що інтегрує у європейський простір.

На основі вищенаведеного можна дійти висновку, що культурна політика держави потребує формування нормативно-правової бази, але більше уваги потребує вирішення

проблеми розвитку культури у нашому суспільстві, оскільки продовжує діяти залишковий принцип. Інерційність, непослідовність у проведенні культурної політики та млявість громадської думки щодо вирішення питання збереження культурної спадщини для майбутніх поколінь спонукає до пошуків альтернативних шляхів, один з яких пролягає через особистий розвиток людини, який пов'язаний не тільки зі знаннями, а й із духовністю, культурою та моральністю. Культурна політика повинна сприяти країні у визнанні її у світі як стабільного та надійного партнера.

Серйозним викликом для збереження культурної ідентичності і культурного розвитку є глобалізація культурних, освітніх та інформаційних процесів, а також підхід до них за економічними, ринковими критеріями. За таких умов держава має вирішити два досить відмінні завдання: а) збереження та актуалізація своєї матеріальної й духовної культурної спадщини, мистецьких традицій; б) забезпечення конкурентоспроможності національного культурного продукту на світовому ринку. Невиконання або часткове виконання цих завдань може призвести або до втрати країною власного культурного обличчя, або до її маргіналізації у світовому співтоваристві. Тому одним з головних напрямів культурної політики має бути збереження й актуалізація культурної спадщини в найширшому її розумінні.

Література:

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / Андерсон Б. – Київ, 2001. – 272 с.
2. Бек У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию / Бек У. – Москва : Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.
3. Європейський простір: портал про європейського громадянського суспільства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eu.prostir.ua/>. – Назва з екрана.
4. Кондратюк А. С. Культурна політика і проблеми підготовки спеціалістів культури / Кондратюк А. С. // Питання культурології: зб. наук. ст. / Київ. держ. ін.-т культури. – Київ, 1995. – Вип. 14. – С. 3–9.
5. Культурна політика України – оцінка міжнародних експертів / Рада культурної співпраці. – 2007. – Берез. – С. 21.
6. Міністерство культури України [Електронний ресурс] : [сайт]. – Режим доступу: <http://mincult.kmi.gov.ua/control/uk>. – Назва з екрана.
7. Національний Києво-Печерський культурно-історичний заповідник [Електронний ресурс] : [сайт]. – Режим доступу : <http://www.kplavra.kiev.ua/5020.html> . – Назва з екрана.
8. Скрипчук Г. В. Правове регулювання сфери культури України : на матеріалах 90-х років ХХ ст. [Електронний ресурс] / Скрипчук Г. В. – Режим доступу до вид.: <http://cyberleninka.ru/article/n/pravovoe-regulirovanie-sfery-kultury-ukrainy-na-materialah-90-h-godov-hh-v>. – Назва з екрана.
9. Україна в міжнародно-правових відносинах. Кн. 2. Правова охорона культурних цінностей. – Київ : Юрінком Інтер, 1997.
10. Unite4heritage [Електронний ресурс] : [сайт]. – Режим доступу: <http://unite4heritage.org/index.php>. – Назва з екрана.